

UOT 369.04

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA PENSİYA İSLAHATI KONSEPSİYASININ MAHİYYƏTİ VƏ ƏSAS MÜDDƏALARI

RZAQULİYEVA SƏVVARƏ DÖVLƏT qızı
BÜNYADOV ZAHİD VAHAB oğlu
MURADOVA KÖNÜL VAQİF qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, 1-dosent, 2-baş müəllim, 3-müəllim
e-mail: bunyadov82@mail.ru

Açar sözlər: sosial, pensiya, müdafiə, islahat, dövlət

Sosial müdafiə sistemində pensiya təminatı mühüm yer tutur. Pensiya (pensio) latın sözü olub, mənası “ödəmə” deməkdir. Bu sahənin mütəxəssislərinin pensiyaya verdikləri təriflər mahiyyət etibarilə bir-birindən o qədər də fərqlənmir, demək olar ki, eyni məna kəsb edir. Məsələn: iqtisadi ensiklopediyada pensiyaya aşağıdakı kimi tərif verilir: pensiya mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, pensiya yaşına çatdıqda, əlil olduqda, ailə başçısını itirdikdə vətəndaşlara verilən aylıq pul ödəmələridir. Bu tərifdə pensiya anlayışının mahiyyəti tamamilə açıqlanmır. Belə ki, burada pensiya müəyyən yaş həddinə çatdıqda, əlillik və ailə başçısının itirilməsi hallarına görə verilən aylıq pul ödəməsi kimi dəyərləndirilir.

Tədqiqatçı M.N.Əliyevin pensiya hüququnun problemlərinə dair araşdırmalarında göstərilir ki, pensiya vətəndaşlara qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, əlil olduqda, ailə başçısını itirdikdə, həm də uzunmüddətli müəyyən peşə fəaliyyəti ilə bağlı olaraq əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin maddi təminatı üçün Dövlət Büdcəsindən və büdcədənkənar xüsusi fondlardan verilən aylıq pul ödəməsidir [1, 58]. Bu vəsaitlər böyük sosial transfert rolunu oynayır. Lakin bütün pensiyalar sosial transfert deyildir. Sosial transfertlər milli və yerli büdcədən, büdcədənkənar sosial fondlardan, həmçinin ictimai təşkilatların vəsaitlərindən əhaliyə pul və natural formada verilən ödəmələrdir. Pensiya təminatının bir sıra xüsusiyyətləri vardır ki, bu xüsusiyyətlər bu sahədə radikal, birmərhələli islahatların həyata keçirilməsini istisna edir. Bu islahatlarla hamının mənafeyini, istəklərini tam təmin etmək elə də asan deyildir. Digər tərəfdən pensiyaçıların və pensiyaya çıxmaq istəyənlərin əmək fəaliyyətinin, iş stajının müəyyən hissəsi sovet dövrünə, müstəqilliyin ilk illərinə, keçid dövrünə təsadüf edib və bu dövrdə də əməkhaqları eyni cür olmayıb, bəzən onların nominal dəyəri artsa da, real dəyəri əksinə olub. Bütün qeyd olunanlar bir daha göstərir ki, pensiya islahatları mükəmməl qanunvericilik aktlarına söykənməli, hüquqi cəhətdən dəqiq tənzimlənməlidir. Ən nəhayət, pensiya islahatlarının həyata keçirilməsi üçün güclü iqtisadi əsaslar, maliyyə təminatları olmalıdır. Böyük öndər Heydər Əliyevin neft strategiyasının gerçəkləşməsi bu islahatlar üçün əlverişli maliyyə təminatını yaratmışdır.

Pensiya təminatı sahəsində həyata keçirilən islahatların qanunvericilik bazası aşağıdakı inkişaf yolunu keçmişdir. Pensiya islahatlarının hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 17 iyul tarixli 767 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında Pensiya İslahatı Konsepsiyası” təşkil edir [2, 250]. Bu konsepsiya 2001-2005-ci illəri əhatə etməklə pensiya təminatı sahəsində, bütövlükdə sosial müdafiə sisteminin bir sıra problemlərinin həlli üzrə mexanizmlərin yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Buraya aiddir:

1. Sosial sığorta və pensiya təminatı sahəsində vahid dövlət orqanının formalaşdırılması. Sosial sığorta haqlarının toplanması ilə bir qurumun, sosial sığorta haqları hesabına maliyyələşdirilən pensiya və müavinətlərin təyin edilməsi və ödənilməsi ilə başqa bir qurumun məşğul olması bir sıra sosial problemlər yaradırdı. Bu da sığorta-pensiya sistemində

əlaqələndirmənin yaradılmasına səbəb olurdu. Buraya sosial sığorta sahəsində idarəetmənin qüsurları, vəsaitlərin səmərəli idarə olunması, ehtiyacların düzgün qiymətləndirilməməsi və aktiv hesablamaların aparılmaması və s. aid edilə bilər. Əhalinin sosial müdafiə sisteminin islahatı çərçivəsində mərhələlərlə bir sıra işlər həyata keçirildi.

2. Fərdi uçot sisteminin tətbiqi. 27 noyabr 2001-ci il tarixli “Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot haqqında” qanunun qəbulu ilə artıq hər bir sığorta olunan üçün hesabların açılması və bu hesablarda onlara görə ödənilən vəsaitlərin toplanmasının hüquqi bazası yaradıldı. Bu da gələcəkdə təyin olunacaq pensiyanın bilavasitə ödənilmiş sığorta haqlarından asılılığını təmin edən başlıca amildir.

3. Müasir tələblərə əsaslanan yeni sığorta-pensiya sisteminin təşkili. Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatları konsepsiyasına görə, Azərbaycan Respublikasında üçpilləli yeni pensiya sisteminin qurulması və idarə olunması nəzərdə tutulurdu. Həmin konsepsiyaya görə yeni pensiya sisteminin başlıca prinsipləri aşağıdakılardan ibarət idi: pensiyanın məbləği sığortanın davamiyyətindən və sığorta haqqının miqdarından asılı olmalıdır və verilmə şərtləri hər bir konkret şəxsin sosial sığortada iştirakı zamanı ödədiyi vəsaitin həcminə uyğun olmalıdır; pensiyanın miqdarı və vətəndaşın pensiya hüququ müəyyən edilərkən sığorta haqqının ödənilməsi ilə bağlı olmayan dövrlər nəzərə alınmamalıdır; dövlət sosial sığorta sistemində vaxtından tez pensiyaya çıxmaq üzrə güzəştlər məhdudlaşdırılmalıdır.

2006-cı il fevralın 7-də qəbul edilmiş “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların əmək pensiyası hüquqlarının yaranmasının əsaslarını, bu hüquqların həyata keçirilməsi qaydalarını və əmək pensiyası təminatı sistemini müəyyən edir [3, 89]. Bu qanunun fəaliyyətə başlaması ilə 1992-ci ildə qəbul edilmiş “Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında” qanun əsasında Azərbaycan Respublikasında formalaşmış və əsasən həmrəylik prinsiplərinə əsaslanan pensiya sisteminin təkmilləşdirilərək Avropa və dünyanın digər aparıcı ölkələrində mövcud olan çoxpilləli pensiya sisteminin formalaşdırılmasının əsasları müəyyənləşdirildi. Qanunun ötən müddət ərzində tətbiqi təcrübəsi göstərir ki, qanun əhalinin pensiya təminatının yüksəlməsinə səbəb olmaqla yanaşı, sosial sığorta haqlarının ödənilməsində əhalinin maraqlı olması zərurətini ortaya qoymuşdur. Bununla yanaşı, “Əmək pensiyaları haqqında” qanun dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına aztəminatlı əhaliyə ödənilən sosial müavinətlərin sosial sığorta haqlarına söykənən əmək pensiyalarından ayrılaraq müvafiq qaydada ödənilməsi üçün zəmin yaratmış oldu.

2007-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minən “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə 28 noyabr 2006-cı il tarixli qanun ölkəmizdə inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsinə uyğun vahid pensiya sisteminin formalaşmasını, hərbi qulluqçuların və xüsusi rütbəli şəxslərin digər sığorta olunanlar kimi sosial sığortaya cəlb olunmasını, ölkədə əmək pensiyaları sahəsində vahid qanunvericilik bazasının yaradılmasını təmin etdi. Bu da ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarında, eləcə də “Hərbi qulluqçuların pensiya təminatı haqqında” və “Dövlət qulluqçularının pensiya təminatı haqqında” qanunlarda pensiya təminatı ilə bağlı normaların “Əmək pensiyaları haqqında” qanunda əks edilməsinə imkan verdi.

“Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında” qanuna əsasən pensiya təyinatı aparılan zaman pensiya hesablanması üçün əsas götürülmüş əməkhaqqı məbləğinin tətbiq olunmuş məhdudiyyətin aradan qaldırılması ilə 1 yanvar 2008-ci il tarixindən pensiya məbləğlərinin yenidən hesablanaraq artırılması əmək pensiyaçıların sosial müdafiəsinin əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirilməsi baxımından növbəti islahat tədbirlərindəndir.

2010-cu il yanvarın 1-dən qüvvəyə minən dəyişikliklər isə pensiya sistemində daha ciddi islahatlara təkan verdi. Həmin dəyişikliklərə əsasən daha erkən yaşda pensiyaya çıxma halları təkmilləşdirildi, kişi və qadınların pensiyaya çıxma yaşının hər il 6 ay artırılması mərhələlərlə həyata keçirilməklə son nəticədə kişilər üçün 63 yaş, qadınlar üçün isə 60 yaş müəyyənləşdirilməsi

əhalinin sosial müdafiəsində sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsi baxımından zəruri addımlar kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycanda pensiyaların məbləğinin artırılması ilə ayrı-ayrı sosial qruplar arasında narazılığın aradan qalxması və sosial ədalətin bərpa olunması ilə nəticələnən bu dəyişikliklər ölkədə həyata keçirilən sığorta-pensiya islahatlarının növbəti mərhələsi olmaqla, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2008-ci il tarixli 111 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nda əks olunmuşdur. Qanuna edilən əlavə və dəyişikliklərin ən mühümü pensiya təyinatında yanlış hesablama qaydasını aradan qaldıran, bununla həm də sistemdə böyük bir şəffaflıq təmin edən, keçmiş dövrdə qazanılmış əmək pensiyasının həcminin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır.

Ötən illər ərzində həyata keçirilən islahatlarla Azərbaycanda müasir və sosial baxımdan yüksək səmərəyə malik pensiya təminatı sisteminin yaradılmasına nail olunmuşdur. Bunun nəticəsində pensiya yaşında olan əhali təbəqəsinin sosial rifah durumu əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşmış və bu təbəqədə yoxsulluq, demək olar ki, tam olaraq aradan qaldırılmışdır. Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində məqsədyönlü tədbirlər 2006–2013-cü illərdə əmək pensiyalarının orta aylıq məbləğinin 5,7 dəfə yüksəldilməsinə və, beləliklə də, bu göstərici üzrə ölkəmizin postsovet coğrafi məkanında öncül mövqelərdə qərarlaşmasına imkan vermişdir. Bununla belə, pensiya təminatı sisteminin daim yenilənən müasir tələblərə uyğunlaşdırılması zəruriliyi bu sahədə bu gün də yeni çağırışlara cavab verən islahatların davam etdirilməsini şərtləndirir.

Azərbaycanda mövcud pensiya təminatı modelinin beynəlxalq təcrübədə əldə olunmuş qabaqcıl təcrübə nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi zərurəti, ilk növbədə, ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatına keçidin uğurla başa vurulması və yeni reallıqlar müstəvisində vətəndaşların pensiya təminatının daha yetkin mexanizmlər vasitəsilə həyata keçirilməsinə imkan verən sistemin yaradılması ilə bağlıdır. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında qarşıya qoyulmuş hədəflər bütövlükdə sosial sahədə, o cümlədən vətəndaşların pensiya təminatı sahəsində ölkəmizin əldə olunmuş nailiyyətlərə söykənməklə yeni perspektivlərin çizilməsinə və qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun dəyişikliklər strategiyasının həyata keçirilməsinə əlverişli zəmin yaradır. “2014-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahatı Konsepsiyası” əhatə etdiyi dövrdə pensiya təminatı sahəsində dövlət siyasətinin əsaslarını müəyyənləşdirir [4, 3].

Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahatının əsas məqsəd və vəzifələri aşağıdakılardır:

- pensiya təminatı sisteminin cari, ortamüddətli və uzunmüddətli dövr üzrə maliyyə dayanıqlılığına nail olunması;
- pensiya təminatının vətəndaşların sosial müdafiəsini və layiqli həyat səviyyəsini təmin etməsi;
- pensiya təminatı sisteminin fəaliyyətində sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsi və qazanılan pensiya hüquqları ilə toplanılan sığorta vəsaitləri arasında balanslaşdırma mexanizmlərinin formalaşdırılması;
- pensiya təminatı sistemində təyin olunan pensiya məbləğinin ödənilən sığorta haqqına mütənəsibliyinin təmin edilməsi;
- pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli inkişafı üçün aktuar təhlillərə əsaslanan mexanizmlərin formalaşdırılması.

Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı konsepsiyasının həyata keçirilməsinin əsas istiqamətləri:

- pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli dövr üzrə maliyyə dayanıqlılığına nail olunması;
- əmək pensiyasının baza hissəsinin restrukturizasiyası işçilərin şərti yığım sistemlərində uçota alınmış vəsaitin artırılmasına şərait yaradacaq, işləyənlərin fərdi hesablarında nəzərə alınan vəsait ödənilən sığorta haqqının yarısını deyil, tam məbləğdə nəzərə alınmasını təmin edəcəkdir;
- sığorta haqqı normativinin strukturunun təkmilləşdirilməsi;

- pensiya sisteminin ödəmə potensialının gücləndirilməsi;
- sığorta prinsiplərinə uyğun olmayan, yəni güzəştli və xüsusi şərtlərlə, habelə erkən pensiyaya çıxma hallarında pensiya məbləği ilə ödənilən sığorta haqqı arasında mütənasibliyin təmin edilməsi.

Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı konsepsiyasının həyata keçirilməsindən gözlənilən nəticələr aşağıdakılardır:

- təyin olunan pensiya məbləği ilə ödənilən sığorta haqqının məbləği uyğunluq təşkil edəcəkdir;
- pensiya təminatı sisteminin yığım potensialı güclənəcəkdir;
- pensiya təminatı sistemi ilə bağlı qanunvericilikdə sığortaya dair prinsiplər təkmilləşdiriləcəkdir;
- sosial sığorta haqqı normativinin strukturu təkmilləşdiriləcəkdir;
- məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının ödənilməsindən yayınanların sayı azalacaqdır;
- pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli inkişafı üçün aktuar təhlillərə əsaslanan mexanizmlər formalaşdırılacaqdır;
- pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli dövr üzrə maliyyə dayanıqlılığına nail olunacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin uğurla reallaşdırdığı sürətli inkişaf strategiyası nəticəsində dayanıqlı makroiqtisadi sabitliyin və davamlı iqtisadi artımın təmin olunması, respublikamızın inkişaf göstəricilərinə görə dünya ölkələri sırasında öncül mövqedə qərarlaşması və beynəlxalq aləmdə nüfuzunun durmadan artması ölkəmizi dünya birliyinin etibarlı tərəfdaşına çevirib. Ölkəmizdə əhalinin rifah halının yüksəldilməsi və güclü sosial müdafiə sisteminin qurulması cənab Prezident İlham Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasətinin nəticəsidir.

Elmi yeniliyi: Pensiya və müavinətlər əhalinin sosial müdafiəsinə yönəldilmiş başlıca təyinatdır. Məqalədə pensiya islahatlarının mahiyyəti açıqlanır və bu sahədə həyata keçirilən dövlət siyasəti öyrənilir.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Elmi məqalənin praktiki əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, oxucu, xüsusən də, tələbə və gənclər sosial müdafiəyə yönəldilən pensiya islahatı haqqında geniş məlumat əldə edəcəkdir. Həmçinin ölkəmizdə həyata keçirilən mütərəqqi pensiya islahatının qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri haqqında ətraflı bilgi alacaqlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev M.N. Yaşa görə pensiyalar: müasir vəziyyəti, hüquqi problemləri, inkişaf perspektivləri. Bakı: Bakı Universiteti, 2003, 340 s.
2. Rəcəbli H. Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi. Bakı: MBM, 2012, 407 s.
3. Əşrəfova R.S. Azərbaycanda pensiya təminatı sisteminin formalaşması və təkmilləşdirilməsi. Bakı: Elm, 2007, 260 s.
4. 2014-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahatı konsepsiyası. www.president.az
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
6. Heydər Əliyev. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Dirçəliş. XXI əsr. 2001, 1-2 sayı. s.27
7. Rəcəbli H. Azərbaycan Respublikasının sosial siyasətinin transformasiyası və komparativ təhlili. Bakı: Gənclik, 2003, 372 s.
8. Əliyev A., Qasimov N. Azərbaycanın sosial inkişafında islahatların rolu. Bakı: Poliqraf MMC, 1998, 192 s.
9. Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli "Əmək pensiyaları haqqında" Qanunu.
10. Əliyev M.N. Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin təşəkkülü və inkişaf perspektivləri. Bakı: Bakı Universiteti, 2003.
11. Əliyev M.N. Sosial təminat hüququ. Dərslik. Bakı: Adiloğlu, 2007.
12. Mehdiyev R. Azərbaycan qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı: XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2005, 464 s.

РЕЗЮМЕ
ЗНАЧЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ ПЕНСИОННОЙ РЕФОРМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКЕ И ЕЁ ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ
Рзагулиева С.Д., Буньядов З.В., Мурадова К.В.

Ключевые слова: *социальная защита, пенсия, реформа, государство*

В статье рассматривается значение пенсионной реформы в Азербайджанской Республике в системе социального обеспечения. Указывается, что закон о трудовой пенсии и ее реформа играют важную роль в улучшении материального благосостояния народа.

SUMMARY
ESSENCE AND PRINCIPAL COMMITMENTS OF THE PENSION REFORM CONCEPT
IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
Rzaguliyeva S.D., Bunyadov Z.V., Muradova K.V.

Key words: *social, pension, defense, reform, state*

Pension security is an important factor in social protection system. The Labor Pensions Law is an important document towards improving pensions of citizens. The pension reform carried out in the Republic of Azerbaijan is aimed at ensuring the interests of the people.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	11.07.2017
	Son variant	27.09.2017